

Navngivningsprinsipper og språkutvikling

av Vidar Haslum

Place-name semantics have been discussed in many ways. In this article the author discusses the reasons behind naming, and how to classify place-names in this respect. One question which can be raised, is: When we consider the most basic foundations for naming, do they represent stable elements in the language system, or do we find changes throughout the language history?

Accordingly, reasons for naming place-names can be divided into two very different types. The first, which includes the great majority of place-names, originated from a description of the locality, for example characteristics of the topography or cultural function (e.g. Long Island, Churchill). The second originated from a person's relationship to the locality, for example ownership/use or an event, often an accident. The formal structure is above all a compound noun containing a personal name followed by a generic feature word (e.g. Debbie's garden).

With respect to semantic properties, compounds with a personal name are very unlike other place-names. What also seems to be a fact, is that use of personal names in naming places has not been as frequent or as usual in Germanic languages in pre-historical times. It can be suggested that this form for linguistic innovation developed some time before the Viking period. However, what makes this hypothesis uncertain, is that place-names containing personal names seem to occur in languages all over the world, but evidence from comparative linguistic research is in this field deficient.

Språket former tankene våre ved at det tilbyr visse ferdige kategorier å tenke i. Våre tankekategorier er ikke naturgitte, men er for en stor del skapt av kulturen vår og språket vårt. (Jan Svennevig 2009: 35)

1. INNLEDNING

Med navngivningsprinsipper menes betingelser som gjør navngivning mulig. Noen prinsipper gjelder for navngivning generelt, andre gjelder for visse typer av navn, og det denne artikkelen skal handle om, er stedsnavn. Som alle andre navn er stedsnavn språklige uttrykk med en innholdsside og en uttrykksside. Ett prinsipp som er karakteristisk for innholdssiden, er at motivasjonen som regel har utspring i en egenskap ved navnebæreren eller en tilknytning noen eller noe har til denne. Ett prinsipp som er karakteristisk for uttrykkssiden, er at stedsnavn kan være sammensatte eller usammensatte, og at hovedleddet som oftest er av en type vi gjerne kaller terrengappellativ eller grunnord.

For at navn skal kunne oppstå, må det finnes et motiv (en navngivningsgrunn). Det må finnes en språk-kompetent navngiver, og det må finnes respons-givere i det sosiale fellesskapet som tar navnet i bruk. Som regel har nok ikke navnene i landskapet blitt til ved en dåpshandling; de har vel helst oppstått som spontane språkuttrykk som etter hvert har gått seg til i den alminnelige kommunikasjonen. En tysk forsker, Andres Siegfried Dobat, har beskrevet navngivning slik:

I modsætning til materiel kultur eller tekst opstår stednavne udefra en kognitiv konseptualisering, og de er et resultat af en fælles social erfaring – en erfaring, som grundlæggende involverer en større gruppe deltagere. Vi kan, med forbehold for en række undtagelser, gå ud fra, at den sociale gruppe inden for hvilken et givet stednavn opstår, også er enig om legitimiteten af navnets semantiske konnotationer (Dobat 2011: 73).

Hvis vi skal kunne tolke navn nøyaktig, trenger vi kunnskap om hvordan språkssystemet (lydsystem og ordformer) har vært i navngivningstidspunktet. Vi trenger ideer om motivasjonen. Dessuten trenger vi ideer om navngiverens språkkompetanse, som kan beskrives som «korrekthetsoppfatninger om hvordan man lager stedsnavn» (Haslum 2011: 129). Noe vi kan observere, er at både selve språket og navngivningskompetansen endrer seg i tidens løp, og at begge deler er årsak til at mange stedsnavn i ettertid ikke lar seg sikkert tolke.

Mellom innholdssiden og uttrykkssiden er der et til dels komplisert forhold. Vi kan ikke ut fra et navngivningsmotiv slutte hva slags leksikalsk og syntaktisk form et ferdigprodusert navn vil ha. Ett og samme navngivningsmotiv kan nemlig, i samme språksamfunn og på samme tid, anta forskjellige former i

forskjellige navn. Line Sandst bruker som eksempel motivet 'grønt åkerstykke' som kan gi navneformen *Grønager* ett sted og *Grønning* et annet sted. Variasjonen forklarer hun slik: «Der er tale om et tilvalg (eller fravalg) af én navneform på bekostning af en anden, altså den samme type proces man inden for retorikken og stilistikken kalder en «retorisk strategi» (Sandst 2011: 93). Vi kan si at anvendelsen av forskjellige navngivningsprinsipper i språkproduksjonen vil gjøre navn ulike, selv om navngivningsmotivet har vært det samme. Hvis vi undersøkte dette forholdet mellom innhold og uttrykk diakront, ville enda større variasjoner i navngivningsprinsipper komme til syne. En problemstilling vi derfor kan reise, er om det bare er navngivningsprinsippene som varierer, mens det samlede forrådet av navngivningsmotiver er konstant – uavhengig av språkutvikling, ja, kan hende til og med uavhengig av språksamfunn. I drøftingen av en slik problemstilling må vi prøve å finne svaret på noen tilleggs-spørsmål:

1. Hvilke navngivningsmotiver er de mest grunnleggende i vår tid eller i nyere tid?
2. I hvilken grad har navngivningsprinsippene endret seg gjennom tidene?
3. Dersom vi finner at navngivningsprinsippene har endret seg: Hvilke følger har det for stabiliteten til navnetilfanget og vilkårene for navneskifte?

2. DE VANLIGE NAVNGIVNINGSMOTIVENE

Navngivningsmotivene kan kategoriseres på mange måter. Inndelingen kan bygge på semantikken *for* språkproduksjonen, eller på semantikken *i* eller *etter* (jf. Haslum 2002: 140 ff.), og man kan operere med ulike grove og fine inndelinger. Det som skal gjøres her, er å klassifisere navnene ut fra semantikken *for* språkproduksjonen, for på den måten å få et innblikk i *noen hovedtyper av navngivningsmotiver*, slik de arter seg fra navngiverens og responsgiverens synssted: *Hva* som er observert (f.eks. en geografisk eller en funksjonell egenskap ved navnebæreren, eller en geografisk eller menneskelig relasjon som er knyttet til denne) og *hvordan* det er observert (fra utsiden eller fra innsiden, én eller flere ganger, over kort eller lang tid).

Siktemålet er altså ikke sammenfallende med den ofte siterte inndelingsmodellen til Kurt Zilliacus (1966), der det er forsøkt å vise hva som kan forekomme av navngivningsgrunner i det totale navneforrådet og hvilken realisering disse motivene har som språklige uttrykk. Inndelingen her vil bestå av færre kategorier; den vil ha et diakront siktemål, men i likhet med Zilliacus-modellen (1966, 1975) vil klassifiseringen også her måtte gjennomføres konsekvent «ur namnbildarnas synvinkel» (Zilliacus 2002: 43).

Et slående trekk ved navngivningsmotivene er at de synes å fordele seg i to

svært forskjellige hovedtyper: I. En opplevelse av landskapet. II. En opplevelse i landskapet. Den første typen velger jeg heretter å kalle *lokalitetsbeskrivende motiver*, med fire undertyper (terrengbeskrivende, miljøbeskrivende, funksjonsbeskrivende, relasjonsangivende). Den andre typen velger jeg å kalle *ikke-lokalitetsbeskrivende motiver*, også med flere undertyper (eier- og bruker-angivende, hendelsesmotiv, annet). Det markerte skillet mellom de to hovedtypene får avgjørende følger for tolkningsmulighetene. For å få konstatert eller sannsynliggjort et lokalitetsbeskrivende motiv, vil geografiske undersøkelser være en nødvendig del av tolkningsprosessen. For å få konstatert eller sannsynliggjort et ikke-lokalitetsbeskrivende motiv, har geografiske undersøkelser ikke noe å bidra med i det hele tatt (normalt).

I. Lokalitetsbeskrivende motiver

- a) Terrengbeskrivende motiv (*Gråur, Langåsen, Steinholmen, Bjørkedalen*)
- b) Miljøbeskrivende motiv (*Vormeli, Snømyr, Seibukta, Orremyr, Finnmark, Hordaland*)
- c) Funksjonsbeskrivende motiv (*Kyrkjebø, Kolbotn, Dyregrov, Ferjestader*)
- d) Relasjonsangivende motiv (*Midttun, Indrebø, Nordås, Nordåsvannet, Snømyråsen*)

Lokalitetsbeskrivende motiver kan altså inndeles i fire vanlige undertyper. For det første har vi *terrengbeskrivende motiv*. I sammensetninger forekommer oftest adjektiver og appellativer. Navn av denne typen setter gjerne små opplevelseskrav til navngiver; en kortvarig observasjon av stedet er ofte tilstrekkelig.

For det andre kan vi tale om *miljøbeskrivende motiv*, dvs. navn som ikke er uttrykk for en beskrivelse av selve terrenget, men noe om miljøet, noe vi kan oppleve og erfare der, som vær, klima, planter, dyr og folkegrupper: *Vorma, Vormeli, Snømyr, Verås, Blautedal, Lauvåsen, Seibukta, Orremyr, Finnmark og Hordaland*. De to sistnevnte navnene skiller seg tydelig fra resten, fordi de har et kulturelt innhold; de er sammensatt med ord for folkestammer. Men vurderer vi dem ut fra navngiverens ståsted, må opplevelseskravene kunne betraktes som temmelig like de to foregående navnene. Ei myr som er tilholdssted for en bestemt fugleart eller et område som er tilholdssted for en bestemt folkestamme/etnisk gruppe, observeres av utenforstående på grunnlag av lyd (artsrop eller språk), form og farge (fjærdrakt eller folkedrakt). Viktige identitetskjennetegn på folkestammer/etniske grupper er nemlig måten å snakke på og måten å kle seg på. Miljøbeskrivende motiv stiller større opplevelseskrav til navngiveren, fordi de beskriver en egenskap som er erfart/observert på stedet over et lengre tidsrom, gjerne en rekke ganger.

For det tredje har vi *funksjonsbeskrivende motiv*. Dette er navn som forteller

at stedet har en bestemt kulturell funksjon, fortrinnsvis slik at navnebæreren har fysisk preg av det – i form av ulike typer bearbeiding eller anlegg, bygninger eller andre innretninger. Det gjelder navn som *Bø, Kyrkjebø, Myklebo-stad, Prestegarden, Bru, Møllebekken, Dyregrov, Kolbotn*. Hvis et sted får en ny, markert funksjon, vil navn av denne typen lett oppstå – og gjerne selv om stedet har et navn fra før.

For det fjerde har vi *relasjonsangivende motiv*. Den semantiske dypstrukturen kan formuleres som *referanse + relasjon + relativ referanse* (Haslum 2002: 141). Motivet gir en navnetype som ut fra semantiske kriterier gjerne kalles *relasjonsnavn* (eller «relative namn» [Indrebø 1921: 156]). I språkproduksjonen realiseres motivasjonen gjennom anvendelse av to hovedprinsipper, som gir to formelt ulike sammensetningstyper som resultat: 1. Navn der relasjonen er eksplisitt uttrykt (som *Midttun, Indrebø, Nordås*), og som derfor kan kalles *eksplisitte relasjonsnavn*. 2. Navn der den relative referansen er uttrykt, og som derfor kan kalles *implisitte relasjonsnavn*. Den relative referansen er ofte et annet navngitt sted, og de implisitte relasjonsnavnene er derfor gjerne formelt realisert som *sekundernavn* (f.eks. *Nordåsvannet, Snømyråsen*). I en del tilfeller har de mer preg av å være sammensatt med et appellativ som betegner et geografisk orienteringsobjekt (navn som *Husefjell, Kjørkemyra, Eikhola* – betydning her: ei hole like ved ei stor eik). Relasjonsangivende navngivning krever normalt at man er noe lokalkjent. Språklig sett er typen lite krevende. Gustav Indrebø kaller «relative namn» en navnelagingstype uten fantasi (Indrebø 1921: 156 f.). Relasjonsnavnene kan inndeles i flere karakteristiske undertyper (om dette: se spesielt Hallesby 1945: 47–51).

Den inndelingen i fire typer lokalitetsbeskrivende navn som er valgt her, legger altså motivasjonen til grunn. Mellom de tre første typene kan vi ikke alltid trekke noe skarpt skille; det gjelder særlig de to første. Zilliacus slår i sin inndeling disse to sammen til én type han kaller «beskrivende» (Zilliacus 1975: 164). I andre sammenhenger er det naturlig å vektlegge formelle egenskaper ved uttrykket. Det er for eksempel gjort i en inndeling av Oddvar Nes (1997: 44) som gjelder gamle usammensatte fjordnavn. Nes opererer med seks hovedtyper, men der avgrensingene passer fint til min inndeling hvis kategorier slås sammen. Kategorien «ver- og straumtilhøva» plasseres blant miljøbeskrivende, mens «forma på» og «lendet kring» begge er å regne som terrengbeskrivende.

Av de fire står den sistnevnte i en særstilling, et motiv klart forskjellig fra de tre foregående. Hvis vi skulle ha foretatt en enklere inndeling, ville det ha vært naturlig å operere med to semantiske hovedtyper av lokalitetsbeskrivende navn, en terreng-, miljø- eller funksjonsbeskrivende type og en relasjonsangivende type. På innholdsplanet er relasjonsnavn enklere, og derfor ikke i samme grad «beskrivende». Relasjonsangivende motiv er uttrykk for hvordan to landskaps-

delar forholder seg til hverandre; og siden motivasjonen helt og holdent er en opplevelse av landskapet, må det kunne forsvares å plassere typen blant lokalitetsbeskrivende motiver.

II. Ikke-lokalitetsbeskrivende motiver

- a) Eier- og bruker-angivende motiv
- b) Hendelsesmotiv
- c) Annet (opphavsmotiv, memorialmotiv, etc.)

Dette er navn som ikke er motivert ut fra en beskrivelse av lokaliteten (når man ser bort fra grunnordets klassifiserende funksjon), men er uttrykk for en relasjon noen eller noe utenforstående har til stedet. Et kjennetegn ved de fleste navn av denne typen er sammensetning med et persondenoterende uttrykk, oftest et personnavn, ikke sjelden et tilnavn. Eksempler: *Haraldstad*, *Torerud*, *Ulvhildsøyna*, *Gudbrandsdalen*, *Presterud*.

En semantisk beslektet type er sammensetninger med folkegrupper (inkolentnavn), fordi slike «har bakgrunn i hendingar eller tradisjonar som er knytte til folk frå ein spesiell landsdel» (Særheim 2010: 127). Motivene kan blant denne lavfrekvente typen altså være av ulike slag. Men når vi møter folkestammer i svært gamle navn (f.eks. *Finnmark*, *Hordaland*), bør vi anta at navngiveren er en som har observert miljøet fra utsiden, slik at de eldste navnene av denne typen dermed lar seg innpasse blant miljøbeskrivende motiv.

Beskrivelsen så langt har begrenset seg til den mest vanlige typen, navn sammensatt med *grunnord*, som jeg velger å definere som «et ord som opptrer systematisk med generisk (artsmarkerende) funksjon i stedsnavn» (Haslum 2011: 122). Av dette følger at terrengappellativ og grunnord ikke er det samme, for grunnordene har den spesielle egenskapen at de opptrer systematisk i navn. For eksempel blir da ord som *foss*, *stryk*, *eng*, *plen*, *li*, *skråning*, *dal*, *senkning* alle å regne som terrengappellativer, men bare *foss*, *eng*, *li* og *dal* kan regnes som grunnord. Hvis vi ser nærmere på semantikken i grunnordene, faller de etter motivasjonen i to hovedtyper: Grunnord som er reint terrengbeskrivende (natur-grunnord), og grunnord som forutsetter en bestemt kulturell funksjon (kultur-grunnord). Miljøbeskrivende motiver kan ikke uttrykkes ved grunnord alene, men ved en sammensetning (som vist) eller uten grunnord, i lavfrekvente navn som *Rjukan*, *Soleglad*, *Snøløs* og *Fuglesangen*. Tydelig relasjonsgivende motiv uten grunnord har vi i navn som *Vestenfor*, men denne typen er sjelden, og dessuten svært spesiell på grunn av den elliptiske formen. Ellers har vi noen grunnordliknende ord som er mer indirekte uttrykk for en relasjon i betydningen «en del av noe større», i navn som *Enden*, *Kroken*. Denne innsikten lærer oss at det å beskrive selve terrenget eller miljøet der og det å beskrive

terrengobjektets funksjon i menneskelivet har en basal plass i motivasjonen for navngivning.

En spesiell type er navn som går tilbake på metaforisk språkbruk, slik tilfellet er med oppkallingsnavn. Disse kan være produkt av ganske forskjellige motiver, og de må forventes å ha høyest frekvens i språkmiljøer der navngivningskompetansen er svakt utviklet (Haslum 2011: 120). Et åkernavn *Danmark* brukes i Norge mange steder om fine og jevne stykker, og da har vi et terrengbeskrivende motiv. Et navn *Amerika* er et sted brukt om en avsidesliggende dal langt ute i utmarka, dvs. relasjonsangivende motiv; et bosted kan ha fått samme navn av andre grunner, det kan ha vært fordi en beboer der har hatt en eller annen tilknytning til Amerika (jf. Rentenaar 1987: 229 f.). *Skandinavian* er navn på et nes i Kragerø kommune, antakelig fordi det i sin tid bodde både danske, svenske og norske personer der, altså et eier- og brukeran-givende motiv, eller kanskje miljøbeskrivende. Samme navneform *Skandinavian* er gitt et annet sted i samme kommune på en liten holme der ei seilskute med dette navnet forliste, et hendelsesmotiv (egne opptegetninger). En grundig utgreiing om oppkallingsnavn er foretatt av Rob Rentenaar (1987), som ved mange fine eksempler fra flere europeiske land kommer fram til tre hovedtyper av motiver, der type 1 svarer til ikke-lokalitetsbeskrivende, type 2 til terreng-, miljø- og funksjonsbeskrivende og type 3 til relasjonsangivende i inndelingen her.

3. NAVNGIVNINGSPRINSIPPENE GJENNOM TIDENE

Til våre eldste naturnavn hører en del elvenavn, fjordnavn og øynavn som er usammensatte med et avledningssuffiks. Et rikt utvalg eksempler på denne typen navngivningsprinsipp finnes bl.a. hos Nes (1997) og Særheim (2011), mens en oversikt over den geografiske distribusjonen av noen av de vanligste typene i Norden (-s-, -str-, -n-, -und) er utarbeidet av Eva Nyman (2007). Navnene er i all hovedsak tolket enten som terreng- eller miljøbeskrivende. Ett av få mulige unntak er fjordnavnet **Fjørn* > *Fensfjorden* som klassifiseres under «Ferdslø» (Nes 1997: 44), altså kanskje funksjonsbeskrivende. Om bakgrunnen for disse eldgamle navnene er mye uklart. Inge Særheim skriver, bl.a. med henvisning til Kousgård Sørensen (1968: 96), at det er

ein sterkt kompliserande faktor at ein ikkje veit sikkert kor lang produktivetsperiode dei einskilde suffiksa har hatt ved lagning av stadnamn. Nokre av dei kan ha vorte nytta til å laga stadnamn etter at dei hadde slutta å vera produktive i lagning av appellativ (Særheim 2011: 185).

Oddvar Nes tenker seg at navnelagingsmåten har vært vanlig blant indoeuropeiske innvandrere, da disse trolig ikke hadde noe stort forråd av terrengord for

å navngi det nye landskapet de slo seg ned i (Nes 1985: 7, jf. Haslum 2011: 120). Prinsippet med å lage navn ved terrengappellativ eller grunnord som hovedledd har trolig også (i noen grad) vært mulig i de eldste tider. En grunn for å anta det er at prinsippet er så utbredt i verdens språk. Noe annet vi derimot også finner i språksamfunn verden over, er at prominente og viktige terrengobjekter, kanskje særlig store elver, har usammensatte navn. Det språklige uttrykket sørger på det viset for å framheve dem som unike lokaliteter, hevet over ordinær klasseinndeling.

Siden de fleste terrengord fremdeles er levende arveord, blir terrengnavn med slikt innhold ofte vanskelige å datere. En svært gammel type sammensatte terrengnavn er *anger*-navnene, som Gösta Holm studerte gjennom et langt liv. Holm mener at det nordiske terrengordet **angr* «varit försvunnet ur det levande språket i minst 1000 år» (Holm 1991: 684). I Holms store monografi er det en oversikt over forledd. Tilfanget er på omkring 150 navn der rundt 130 tolkes som terrenglokaliserende. Noen få forledd er tolket som innbyggerbetegnelser: *Hardanger*, *Kvæningen* og trolig *Finnanger*. Holm nevner også tre norske og fire svenske navn som mulig sammensatt med personnavn, men alle disse virker ganske usikre, som for eksempel *Brandanger*, *Finnanger*, *Øysang*, *Finnerånger*, *Hersånger*, *Rösånger*, *Ullånger* (Holm 1991: 536 f.). Det sistnevnte kan tolkes som et mulig norrønt gudenavn.

Bak de eldste klassene av sammensatte bostedsnavn *vin* og *heim* kan det se ut til bare å være lokalitetsbeskrivende motiver. Noen *vin*-navn er tolket som sammensatt med førkristne gudenavn, uten at vi kjenner bakgrunnen. Hvis det er slik at motivene danner mønstre for språkkompetansen, skulle det være mest nærliggende å tolke slike navn som lokalitetsbeskrivende og miljøbeskrivende, og at de beskriver steder der det har vært innretninger til bruk for førkristen gudsdyrkelse. Men dette er usikkert. Kunnskapen vår er her mangelfull.

I *land*-klassen opptrer personnavn i en mindre andel. Inge Særheim skriver at om lag 77 norske gardsnavn på *-land* ser ut til å inneholde et personnavn, dvs. vel 4 % av den samla navnegruppa (Særheim 2001: 283). Annerledes er det med *stadir*-klassen, der forleddet i svært mange tilfeller utvilsomt er et personnavn eller tilnavn. Slikt sett danner denne navneklassen et tydelig skille i språkutviklingen, kanskje også i kulturhistorien. Magnus Olsen har sagt det slik: «De er våre første lange rekke av vidnesbyrd om at nu er enkeltpersonen, ikke ætten, [...] virksom i landets bosetningshistorie» (Olsen 1939: 25). Denne navnelagsmåten var fullt utviklet under koloniseringene i Vesterhavet og på Island på 800-tallet. Magnus Olsen regner *stadir*-navnene ikke eldre enn fra 650–700 (Olsen 1926: 95). Framveksten av personnavn-sammensetninger gjenfinnes i andre germanske språksamfunn i noenlunde samme tidsperiode. I en viktig artikkel av Oskar Bandle går det fram at det har vært noe ulike syn på

den bakre dateringen av denne endringen. Bandle viser til noen sammensetninger på *-heim* og *-leben* som av enkelte er tolket «så gammel som ca. 2.–4. hå.» (Bandle 1986: 8). Andre, f.eks. Adolf Bach, er i dateringsspørsmålet mer på linje med Olsen (Bandle loc.cit).

Det som gjør navn med personnavn + grunnord så radikalt annerledes enn andre, er at motivet bak ikke retter seg mot lokaliteten, men en relasjon et enkeltindivid har til den. En undersøkelse Eli Ellingsve har foretatt av 417 personnavn-sammensetninger fra seinere tid med kjent opphav, viser at 61 % kan klassifiseres som bruk/eiendom, mens 31 % kan karakteriseres som gjerning/hending (Ellingsve 1999: 63). Da dette navngivningsprinsippet begynte å bli vanlig, bør vi regne med at noe vi kan kalle et eier-/brukerforhold har vært den vanligste funksjonen. Semantisk har som sagt prinsippet visse likhetstrekk med innbyggerbetegnelse + grunnord, men det forutsetter ganske andre opplevelseskrav, nemlig en navngivning fra innsiden av miljøet – navngivere og responsivere som kjenner et enkeltindivid; de vet hva vedkommende heter, hvor han/hun bor og hva han/hun steller med.

Mye tyder på at personnavn-sammensetninger ikke har vært noen frekvent eller vanlig navngivningstype i forhistorisk tid. I verdens språksamfunn og navnemiljøer ser denne høyst spesielle navngivningstypen ut til å forekomme med påfallende variabel frekvens. Jeg understreker samtidig at vi her ser ut til å mangle solide komparative undersøkelser. Det hadde vært svært interessant om slik forskning fantes, fordi vi da muligens kunne ha fått svar på om det eksisterer språksamfunn/navnemiljøer der personnavn-sammensetning ikke lar seg påvise, eller sagt på en annen måte: om det finnes språksamfunn der navngivning av lokaliteter (normalt) krever et lokalitetsbeskrivende motiv, dvs. en opplevelse av landskapet. For hvis en slik teori hadde latt seg bekrefte, kunne det ha gitt oss et holdepunkt for en hypotese om at de ikke-lokalitetsbeskrivende navngivningsmotivene ikke alltid har eksistert.

Noe som gjør en slik teori usikker, er blant annet at typen personnavn + grunnord virker normalt i språk, i alle fall i de moderne europeiske og i mange andre språk verden over. Noe vi også kan konstatere, er at de mest grunnleggende motivene og prinsippene for navngivning ofte viser seg å variere lite mellom ellers svært ulike språk. Som eksempler kan vi ta nordisk, finsk, kinesisk og japansk. I alle disse fire språkene er sammensatte stedsnavn det mest vanlige. Sisteleddet er oftest et terrengord/grunnord og forleddet ser stort sett ut til å hentes fra de samme ordtypene. Personnavn + grunnord er i alle disse fire språkene velkjent og normalt (for kinesisk og japansk: jf. Creamer 1995: 912, Ueno 1999).

Fra Japan har Satoko Ueno (1999) foretatt en analyse av personnavn-sammensatte mikrotoponymer fra tradisjonelle (ikke-urbane) miljøer ved vestlige

kyststrøk av landet, der topografi og livsgrunnlag har hatt mye til felles med kystmiljøene i Norden. Eksempler på japanske grunnord i tilfanget er blant mange andre *ze* = baa, *tani* eller *dani* = dal, *shima* eller *jima* = øy, *saki* = nes. Et navn *Ushi-Goroo-Ze* er forklart som 'båen der Ushi-Goroo [personnavn] pleide å fange fisk og muslinger'. *Chooeman-Dani* – 'dalen der Chooeman bodde'. *Tsuma-Jima* – 'øya der Tsuma ble drept i en ulykke da han holdt på med å sanke tang'. *O-Umme-ga-Saki* – 'neset der O-Umme druknet seg'. (Ueno 1999: 97 f.) Slik Satoko Ueno framlegger det, virker de japanske navngivningsmotivene svært så samsvarende med de nordiske. «Eier/bruker» og «hendelse» (svært ofte en ulykke) er begge steder de to motivene som dominerer blant personnavn-sammensetningene.

«Språket former tankene våre», sier Jan Svennevig (sitert i begynnelsen). Omgivelsene våre gir oss livsbetingelser som igjen legger føringer på de kategoriseringene som vi gjennom språket utvikler. Som kjent har den komparativ-lingvistiske tilnærmingen fram til nå gjort seg lite gjeldende i nasjonal og internasjonal onomastikk. Det ligger trolig en god del spennende upløyd mark å ta fatt på her; for stedsnavn og navn er noe som må ha eksistert i alle språk-samfunn til alle tider.

4. NAVNGIVNINGSPRINSIPPER OG VURDERINGEN AV STABILITET

Med stabilitet i navnetilfanget menes her ulike stedsnavntypers evne til å kunne holde seg levende i tradisjonen. En forsker som har behandlet emnet navneskifte på en særlig inngående måte, er Tom Schmidt i artikkelen «Problemet navneskifte i eldre norske stedsnavn» (Schmidt 2003). Artikkelen identifiserer og drøfter ulike typer navneendringer. Men det Schmidt bruker mest plass på, er spørsmålet om og omfanget av totale navneskifter blant norske bostedsnavn i eldre tid. Schmidt finner at totalt navneskifte (dvs. at et språklig sett helt annet navn tas i bruk, og som gradvis avløser det gamle) er ganske uvanlig ved norske gardsnavn, særlig før 1700, vel å merke: når vi ser bort fra visse spesielle typer (Schmidt 2003: 28). En innlysende årsak til at enkelte navn holder seg godt, er at brukerkretsen er stor og at navnet er mye brukt.

Ofta opplever vi at et navn går over til å bli ugjennomsiktig for brukerne, eller navngivningsgrunnen blir misforstått. En slik endring av et ords eller et navns karakter kan kalles *demotivering* (jf. Bakken 1998: 84 f.). Noe man kan spørre seg, er om demotivering i seg selv framskynder navneskifte. Lite tyder på det. For eksempel kan det påvises at ingen store navneskifter kom med kristendommen. Tom Schmidt framhever som eksempel at de sakrale hedenske navnene fungerte utmerket også etter religionsskiftet (Schmidt 2003: 9). Det som gjerne heller følger av demotivering, er omtolkninger og ulike endringer

av navnets form, spesielt studert av Vibeke Dalberg (1991). Tom Schmidt kommenter noen motiver for omdåp, nevnt av Dalberg (1991: 197 ff.), f.eks. uønsket homonymi eller nedsettende assosiasjoner, men han kommer til at slike drivkrefter for navneskifte ikke synes å spille noen vesentlig rolle i eldre tid. Schmidt skriver at nedsettende navn har hatt en utrolig overlevelsessevne, og at det først er i ganske ny tid de blir effektivt skiftet ut (Schmidt 2003: 8). Årsaken ligger i brukerkretsen: «at gårdsnavnet har primært vært bygdas felles eiendom, og at oppsitterne på den enkelte gården har hatt liten innvirkning på navnet.» (Schmidt loc.cit.)

Det som forårsaker navneskifte, er at en ny motivasjonsfaktor av en eller annen grunn presser seg fram. Når Tom Schmidt finner at gårdsnavn i liten grad skiftes ut, er han samtidig helt klar over unntakene for spesielle typer, som f.eks. alle prestegårdene. Schmidt tenker seg også at navn som *Huseby* og navn på *-hov* kan ha hatt «en spesiell funksjon i samfunnet, på samme måte som prestegårdene og herregårdene i nyere tid» (Schmidt 2003: 30, jf. Hoel 1986). I sitt opus magnum om navn på *-by* og *-bø* med personnavnforledd (Schmidt 2000: 546) mener han å kunne underbygge at de usammensatte *By* og *Bø* «i stor grad må forstås som stivnete daglignavn med betydningen 'gården' brukt om gamle, sentrale gårder» (Schmidt 2003: 29, med henvisning til bl.a. Olsen 1926: 213). Det trenger selvsagt ikke alltid å ha vært slik. Som et sikkert resultat av navneskifte må vi regne typen *Myklebust*, også fordi navnet – som Inge Særheim skriver – forekommer i områder «med svært gammel jordbruksbusetnad, i nokre høve med samanhengande gardsdrift sidan bronsealderen» (Særheim 2002: 174). Per Vikstrand antar at framveksten av de sørskandinaviske *torp*-navnene har forårsaket en omfattende navnedød (Vikstrand 2012). De eksemplene Schmidt, Særheim og Vikstrand nevner som resultat av navneskifte i eldre tid, havner alle i den kategorien jeg kaller funksjonsbeskrivende motiv.

Når navn med personnavn-forledd går over til å bli helt normalt, vil de antakelig lett oppstå. De er lette å lage. En trenger ikke undersøke landskapet noe videre; et høvelig grunnord er alt som skal til, og det skulle være enkelt, selv i et ensformig landskap. Noe Oskar Bandle sikkert har rett i, er at personnavn-forledd er anvendelig for masse-navngivning i koloniserte områder (Bandle 1986: 13). Et spørsmål Schmidts artikkel ikke går inn på, er om ikke bare kulturelle årsaker alene, men også den utviklingsveien språket i seg selv tar, kan tenkes å gjøre vilkårene for navneskifte lettere (eventuelt vanskeligere). I det tidsrommet vi har gode belegg for navneskifte fra, og som Schmidt har studert spesielt, later personnavn-sammensetninger ikke til å være sterkt involverte i navneskifte. Tom Schmidt (2003: 29) nevner *Klemetsby* i Rødnes, Østfold, som må være dannet i kristen middelalder. Fra Voss har vi et tidlig dokumen-

tert navneskifte, der et *heim*-navn *Hvitheimr* (nevnt i flere kilder fra 1300-tallet) på 1400-tallet blir omdøpt til *Dukstun*, som igjen gjennomgår et partielt navneskifte til nåværende *Dukstad* (Akselberg 2006, jf. Rygh NG), der forleddet bør regnes som et person-tilnavn, etter en *Halldórr dúkr* som levde på 1300-tallet (Akselberg 2006: 30, 32; Veka 2000). Men hva med tidligere tider, da navngivningsprinsippet hadde en markant framvekst? Navn av denne typen er som sagt lette å lage, og en kunne derfor tro at de lett kunne fortrenge andre navn i ei tid da navnetypen var høyproduktiv. Personnavn + grunnord har også andre karakteristiske egenskaper: 1. Typen muliggjør en eksepsjonelt stor forleddsvariasjon uten at navngiveren trenger å være i besittelse av noen rik fantasi eller godt ordforråd. Med tanke på den individualiserende funksjonen navn har, kan en slik egenskap isolert sett betraktes som gunstig. 2. Navnetypen demotiveres svært raskt. 3. Navnetypen utsettes lett for omdanninger.

Blant navneforskerne er det enighet om den omtrentlige alderen på *staðir*-navnene. Bosettingshistoriske undersøkelser bekrefter også at denne gardsnavn-klassen ikke hører til de eldste. Da jeg først på 1990-tallet foretok en bosettingshistorisk undersøkelse av gardsgrensene i Birkenes kirkesokn, avtegnet det seg et hovedmønster som samsvarer med den vanlig antatte gardsnavnskronologien. Det er fire *staðir*-garder her: *Mollestad*, *Hagestad*, *Senumstad* og *Refstad*. De tre sistnevnte framtrer som yngre bosettinger enn flertallet av *land*-gardene. Mollestad, derimot, har en størrelse og beliggenhet som taler for en mye eldre bosetting (Haslum 1992: 110). En rekke undersøkelser andre steder har vist noe av det samme, f.eks. Claus Krags undersøkelse av Bø i Telemark. Der forekommer det ett *staðir*-navn, *Folkestad*, men funn derfra taler for eldre bosetting enn fra vikingtid, og Krag kan derfor tenke seg at garden en gang har skiftet navn; han er også åpen for det samme for *Erikstein* (Krag 1980: 120). To gardsnavn *Jonstad* og to *Mongstad* er undersøkt av Ole-Jørgen Johannessen, og han kommer fram til at «tre av gårdene må være eldre enn navnet, og det vil si at det gårdsnavnet vi kjenner i dag, er gitt på et tidspunkt som ikke samsvarer med det tidspunktet da gården ble tatt opp» (Johannessen 2006: 124). Seinere har Johannessen sammen med Bjørn Ringstad gjort en omfangsrik undersøkelse i fem bygder på Nordvestlandet, og den konkluderer med flere store *staðir*-gårder der bosettingen må være eldre enn navnet (Johannessen og Ringstad 2011). Det virker altså opplagt at mange *staðir*-bosteder tidligere har hatt et annet navn, uten at vi vet om det nye navnet er resultat av et reelt navneskifte, dvs. en navnekontinuitet med en periode da nytt og gammelt navn har vært i samtidig bruk, eller om navnet har oppstått etter en navnløs periode (jf. Schmidt 2003: 6–7 med referanse til Dalberg 1991). Navn som *Aunet* eller *Ødegården* er av O. Rygh (1898: 5) nevnt som sikre eksempler på det sistnevnte tilfellet; her er det altså ikke tale om noe egentlig navneskifte.

Når personnavn-sammensetninger blir så utbredt i navngivning av bosteder at det oppleves som helt normalt, er det mye som tyder på at vi har fått en endring av det produktive navnesystemet som gjør fenomenet navneskifte lettere enn tidligere. Den effekten denne språkendringen har hatt for navneskifte, er likevel uten tvil av langt mindre betydning enn i de tilfeller der det framtrer et nytt, funksjonsbeskrivende motiv.

5. AVSLUTNING

I denne artikkelen har jeg sett på navngivningsprinsippene bak våre stedsnavn, fra de eldste tider til i dag, for å finne ut om motivene har endret seg gjennom tidene. Med grunnlag i hva som har vært navngiverens motiv, kan vi i landskapets muntlig traderte navnetilfang operere med to svært ulike hovedtyper: *lokalitetsbeskrivende motiver* og *ikke-lokalitetsbeskrivende motiver*. Et kjennetegn på den sistnevnte typen er at den i de fleste tilfeller er realisert som personnavn + grunnord, og at denne representerer et navngivningsprinsipp som ikke ser ut til å ha vært vanlig i Norden i eldre tid. Kanskje er det slik at summen av prinsipielt mulige navngivningsmotiver ikke har endret seg i løpet av to tusen år. Men hvis vi ser på hvordan motivene i praksis har vært utnyttet, finner vi tydelige forskjeller. Det er nemlig først etter den såkalte synkopetida at et ikke-lokalitetsbeskrivende motiv (uttrykt som personnavn + grunnord) viser seg som et utbredt og normalt prinsipp å gi steder navn på. Ut fra det som har vært vinklingen her, må denne endringen i navnesystemet kunne karakteriseres som den mest dyptgripende vår språkhistorie kjenner til.

Om synkopetida (500–700) har Gustav Indrebø gitt uttrykk for et syn som også seinere språkhistorikere har delt: «Ikkje i nokon annan likso stutt tidbolck, so lenge me kjenner til soga åt målet vårt, hev det vorte so sterkt umskapa» (Indrebø 2001: 51). Når vi i denne sammenhengen taler om «målet vårt», skulle vi også kunne inkludere navngivningsprinsippene.

Litteraturliste

- Akselberg, G. 2006: Kor lenge var *staðir*-namna produktive? I: *Busetnadsnamn på staðir*. Rapport frå NORNA 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. S. 19–37. Redigert av I. Særheim, P. H. Uppstad og Å. K. Hansen Wagner. (NORNA-rapporter 81).
- Bakken, K. 1998: *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*. Dr.art.-avhandling. Oslo.
- Bandle, O. 1986: Den tyske navnetypen personnavn + grunnord belyst fra nordisk materiale. I: *Personnamn i stadnamn*. Artikkelsamling frå NORNA 12. symposium i Trondheim 14.–16. mai 1984. (NORNA-rapporter 33). Redigert av J. Sandnes og O. Stemshaug. S. 7–16.
- Creamer, B. I. 1995: Chinese Place and Personal Names. I: *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Herausgegeben von E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger, L. Zgusta. 1. Teilband. S. 906–912. Berlin, New York.

- Dalberg, V. 1991: *Stednavneendringer og funksjonalitet. Analogisk stednavneomdannelse, epexegetisk stednavnedannelse og stednavneskifte belyst ved danske toponymer*. København.
- Dobat, A. S. 2011: Mapping social order. Place-names containing rink or karl and the development of political administration in 10th century South Scandinavia. I: *Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid*. Rapport fra NORNA 38. symposium i Ryslinge 12.-15. mai 2009. S. 41–73. Redigeret af L. Eilersgaard Christensen og B. Jørgensen. (NORNA-rapporter 86) Uppsala.
- Ellingsve, E. 1999: *Menneske og stedene. Sannsynliggjøring av relasjoner mellom overledd og underledd i sammensatte stedsnavn med personnavn i underledd*. Dr.art.-avhandling. Bergen.
- Hallesby, H. 1945: *Stedsnavnene i en Østfoldbygd (Østkroken i Aremark)*. Oslo.
- Haslum, V. 1992: Gårdsgrensene i Birkenes, og på Agder. Agder historielag årsskrift 68:103–128.
- Haslum, V. 2002: Om avgrensning av stedsnavnkategorier og teori. I: *Avgrænsning av namnkategorier*. Rapport från NORNA:s tjugonionde symposium på Svidja 20–22 april 2001. Red.: T. Ainiala og P. Slotte. S. 124–148. Tallin.
- Haslum, V. 2011: På sporene av en tapt språkkompetanse. Språklig rekonstruksjon i et onomastisk perspektiv. I: *Etymologiens plass i navneforskningen*. Rapport fra NORNA 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. S. 119–132. Redigert av O.-J. Johannessen og T. Schmidt. (NORNA-rapporter 87). Uppsala.
- Hoel, K. 1986: Huseby-gardens gamle navn. Huseby – Tesal. Huseby – Odinsal. Huseby – Skiringsal. Institutt for namnegransking. *Årsmelding 1985*. S. 119–132. Oslo.
- Holm, G. 1991: *De nordiska anger-namnen*. Lund.
- Indrebø, G. 1921: Stadnamn i ei fjellbygd (Haukedalen, Fyrde i Sunnfjord). Maal og Minne: 113–210.
- Indrebø, G. [1951] 2001: *Norsk Målsoga*. Bergen.
- Johannessen, O.-J. 2006: Mongstad og Jonstad – gamle gårder med unge navn eller unge gårder med unge navn? I: *Busetnadsnamn på staðir*. Rapport fra NORNA 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. S. 105–126. Redigert av I. Særheim, P. H. Uppstad og Å. K. Hansen Wagner. (NORNA-rapporter 81). [Gjenopptrykt i: O.-J. Johannessen. Norrone og navnefaglige studier. Festskrift til 70-årsdagen. Redigert av O. E. Haugen, J. Myking, H. Sandøy og K. E. Steinbru. 2012. Oslo.]
- Johannessen, O.-J. og B. Ringstad. 2011: Jernalder og samfunn på Nordvestlandet. I: *Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid*. Rapport fra NORNA 38. symposium i Ryslinge 12.-15. mai 2009. S. 117–176. Redigeret af L. Eilersgaard Christensen og B. Jørgensen. (NORNA-rapporter 86). Uppsala.
- Kousgård Sørensen, J. 1968–96: *Danske sø- og ånavne*. 1–8. København.
- Krag, C. 1980: *Introduksjon til bosetningshistorien*. Kompendium. Telemark distriktshøgskole.
- Nes, O. 1985: Gamle vassførenamn *Inn og *Lemund-. NN 2:7–27.
- Nes, O. 1997: «Fjordnamn» og «Øynamn». NSL.
- NSL = *Norsk stadnamnleksikon*. Red. av J. Sandnes og O. Stemshaug. 4. utg. 1997. Oslo.
- Nyman, E. 2007: Några suffixavledda ortnamnstyper i Norden. Reflexioner utifrån spridningsbilderna. I: *Nordiske navnes centralitet og regionalitet*. Rapport fra NORNA 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. S. 171–190. Redigeret af B. Eggert, B. Holmberg og B. Jørgensen. (NORNA-rapporter 82). Uppsala.
- Olsen, M. 1926: *Ættegård og helligdom*. Oslo.
- Olsen, M. 1939: *Nordisk kultur. Stednavne*. København, Oslo, Stockholm.

- Rentenaar, R. 1987: Opkaldelsesnavne og navnesemantik. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4 – 8 augusti 1985. S. 221–235. Redigerad av G. Hallberg, S. Isaksson og B. Pamp. (NORNA-rapporter 34) Uppsala.
- Rygh, O. 1898: *Norske Gaardnavne. Forord og Indledning*. Kristiania.
- Rygh, O.: *Norske Gaardnavne*.
- Sandst, L. 2011: Stednavnets ontologi – stednavne som stilistiske figurer. I: *Etymologiens plass i navneforskningen*. Rapport fra NORNA 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. S. 93–103. Redigert av O.-J. Johannessen og T. Schmidt. (NORNA-rapporter 87). Uppsala.
- Schmidt, T. 2000: *Norske gårdsnavn på -by og -bø med personnavnforledd*. Oslo.
- Schmidt, T. 2003: Problemet navneskifte i eldre norske stedsnavn. NoB 91:5–34.
- Svennevig, J. 2009: *Språklig samhandling*. Oslo.
- Særheim, I. 2001: *Namn og gard. Studium av busetnadsnamn på -land*. Tidvise skrifter nr. 38. Humaniora, kunst og estetikk. Høgskolen i Stavanger. Stavanger.
- Særheim, I. 2002: [melding av:] Peder Gammeltoft: The place-name element bólstaðr in the North Atlantic area. 349 s. Copenhagen: C. S. Reitzlers Forlag 2001. (Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning 38.) ISBN 87–7876–222–7. NoB 90 2002:172–175.
- Særheim, I. 2010: Hardangskjer, Hardangstøna og Hardangberget – hardingar på ferde. I: *Botolv, onomastikkens harding. Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010*. S. 127–131. Redigert av Terje Larsen og Tom Schmidt. Oslo.
- Særheim, I. 2011: Våre eldste stadnamn – viktige språkhistoriske kjelder. I: *Etymologiens plass i navneforskningen*. Rapport fra NORNA 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. S. 181–191. Redigert av O.-J. Johannessen og T. Schmidt. (NORNA-rapporter 87). Uppsala.
- Ueno, S. 1999: Coastal names originated from personal names in Japan. I: *Onomastik. Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung*. Trier, 12.–17. april 1993. Band IV. Personnamen und Ortsnamen. In Zusammenarbeit mit T. Andersson herausgegeben von D. Kremer. S. 88–101. Tübingen.
- Veka, O. 2000: *Norsk etternamnleksikon*. Oslo.
- Vikstrand, P. 2012: Begyggelsesnamnens alder og genes i Mellansverige. <http://nfi.ku.dk/navnekongres2012/>
- Zilliacus, K. 1966: *Ortnamnen i Houtskär. En översikt över namnförrådets samansättning*. Studier i nordisk filologi 55. Helsingfors.
- Zilliacus, K. 1975: *Onomastik. Främst om struktur- och funktionsanalys och olika aspekter vid ortnamnsforskning*. [Uttrykt manuskript. Helsingfors]
- Zilliacus, K. 2002: *Forska i namn*. Helsingfors.